

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В РЕГІОНАХ АГРАРНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

INSTITUTIONAL FORMS OF FOOD INDUSTRY IN THE AGRARIAN-SPECIALIZED REGIONS

Антоніна ГОРДІЙЧУК,
кандидат економічних наук,
Луцький національний технічний університет

Antonina GORDIYCHUK,
PhD Economics,
Lutsk National Technical University

В окремих регіонах України, які спеціалізуються переважно на виробництві сільськогосподарської сировини, основною детермінантою соціально-економічного піднесення є харчова промисловість. На жаль, окремі сегменти даної галузі національного господарства за останні двадцять років так і не були модернізовані, а матеріально-технічна база окремих із них значною мірою зруйнована внаслідок неконтрольованої приватизації та перерозподілу активів великої кількості державних підприємств.

Значний деструктивний вплив на розвиток підприємств харчової промисловості справила й значна експансія іноземних товаровиробників, які за рахунок сучасних технологій та нижчої собівартості отримали перевагу над українськими підприємствами, що призвело до насичення ринків у багатьох регіонах низькоякісною імпортною продукцією. Подальший розвиток харчової промисловості в окремих регіонах залежить від формування мобільних підприємницьких структур, які дадуть можливість нарощувати інвестиційний потенціал для реконструкції, модернізації та технічного переоснащення потужностей з переробки сільськогосподарської продукції.

Світова економічна криза, як стверджує О.Шубравська, супроводжується також посиленням національного протекціонізму в сфері торгівлі агропродовольчою продукцією. Незважаючи на заклики міжнародних організацій до недопущення згорання обсягів світової торгівлі через запровадження жорсткіших національних зовнішньоторговельних режимів, більшість країн світу вдається насамперед саме до таких механізмів захисту внутрішніх продовольчих ринків і сільськогосподарських виробників в умовах кризи. Можна констатувати, що національний економічний егоїзм став основою прийняття важливих рішень у сфері міжнародної агропродовольчої торгівлі. Тенденцію погіршення умов торгівлі на ринках агропродовольчої продукції у майбутньому характеризує те, що темпи зростання обсягів світової торгівлі агропродовольчою продукцією уповільнюються порівняно з її виробництвом і споживанням [8, с. 105]. За таких умов необхідно нарощувати продовольчу самодостатність країни шляхом імплементації сучасних інституціональних форм організації агропродовольчого бізнесу, які забезпечать єдність цілей розбудови агропродовольчої сфери і відповідних територій.

Проблеми вдосконалення інституціональних форм розвитку агропродовольчої сфери розглядаються в працях багатьох вітчизняних вчених [1-8]. Увага акцентується на необхідності формування таких інституціональних форм організації агропродовольчого бізнесу, які дозволять запобігти масштабній експансії на вітчизняні ринки іноземних виробників, створити прийнятний запас міцності для розширеного відтворення ресурсної бази та кадрового потенціалу підприємств харчової промисловості, подолати цінний диспаритет між сільськогосподарською сировиною і готовою продовольчою продукцією.

На думку О.Скидана, відсутність системної, стабільної та всебічно виваженої аграрної політики в Україні не дає змоги реалізувати наявний вітчизняний потенціал агропродовольчої сфери не тільки на світовому, а й на внутрішньому ринку. Така ситуація вимагає негайних дій щодо оптимізації процесу її становлення. При цьому посилюється значення інституціональних факторів у формуванні стратегії й тактики розвитку агропродовольчої сфери країни.

Діюча інституціонально-правова основа аграрної політики в Україні потребує вдосконалення, насамперед з позиції розробки та затвердження чітких напрямів і механізмів впливу держави на процеси виробництва й розподілу продовольчих ресурсів з метою вирішення проблеми продовольчої безпеки. Вказана політика повинна мати системний характер функціонування, охоплюючи не тільки питання розвитку агропродовольчої сфери, а й проблеми здорового харчування населення, якості та безпеки продовольства, сталого розвитку сільських територій [7].

Отже, формування сприятливого для розширеного відтворення харчової промисловості інституціонального підґрунтя є базовою детермінантою створення чітких та прозорих умов інвестування агропродовольчих проектів. У спектрі інституціональних чинників, які вирішальною мірою впливають на відтворювальні процеси в харчовій промисловості, вагомим значення набувають інституціональні форми розвитку харчової промисловості, що сприяють поєднанню вільного підприємницького капіталу та організаційного потенціалу органів державної влади в напрямі відновлення потужностей підприємств, спеціалізацією яких є переробка сільськогосподарської сировини.

Проблема полягає в тому, щоб створити умови для формування сучасних інституціональних форм розвитку харчової промисловості, які сприятимуть збалансуванню потреб та інтересів як виробників сільськогосподарської сировини, так і переробників, дозволитимуть застосовувати інноваційні технології організації праці, виробництва й управління, забезпечуватимуть консолідацію інвестиційних ресурсів декількох суб'єктів господарювання з метою реалізації капіталомістких проектів, необхідних для кожного з них. Такими інституціональними формами виступають агропромислові кластери, асоціації виробників

продовольчих товарів, структури холдингового типу, спільні підприємства, кооперативні утворення. Важливу роль для розбудови продовольчого ринку відіграють інфраструктурні ланки (товарні біржі, торгові домни, консалтингіві та інжинірингові компанії). В Україні цілий ряд проектів модернізації харчової промисловості не було реалізовано внаслідок нерозвиненості інфраструктури продовольчого ринку, що сприяє створенню й перерозподілу лівової частки квазіренти на користь посередницьких структур, а це – подальше збереження «ножиці цін» на продовольчому ринку.

В умовах становлення ринкових відносин, різноманітних форм власності й

У статті обґрунтовується доцільність імплементації у систему економічних відносин перспективних інституціональних форм розвитку харчової промисловості. Увага акцентується на необхідності інтеграції суб'єктів продовольчого бізнесу як основної передумови нарощення інвестиційного потенціалу харчової промисловості в регіонах аграрної спеціалізації. Доводиться своєчасність формування кластерних структур з метою узгодження пріоритетів розвитку харчової промисловості з домінантами соціально-економічного піднесення окремих регіонів.

The article grounds an expediency of implementation the perspective institutional forms of food industry's development into the system of economic relationships. An attention is paid on necessity of integration the subjects of food business as a main precondition of food industry's investment potential's increasing. An opportuneness of cluster structures' formation with the purpose of coordination the food industry's priorities with separate region's dominants of social and economic growth is proved.

господарювання, а також загострення конкурентної боротьби найбільш ефективною і пріоритетною формою організації розширеного відтворення потенціалу харчової промисловості в регіоні стає інтеграція. Одним з основних факторів, що визначають конкурентні позиції регіональних агропродовольчих комплексів, є рівень розвитку інституціонального середовища, удосконалення якого сприяє формуванню й реалізації регіональних конкурентних переваг, що значною мірою дозволяє знизити транзакційні витрати та підвищити ефективність господарської діяльності суб'єктів господарювання АПК.

Впровадження сучасних інституціональних форм розвитку харчової промисловості на основі економічної інтеграції дасть можливість надати пріоритет розвитку тим галузям і підгалузям продовольчої сфери, що мають значний експортний потенціал (кондитерській, лікєро-горілчаній, виробництву пива, мінеральних вод, а також тим, що користуються повсякденним попитом у населення: м'ясній, молочній, плодоовочеконсервній); зміцнити регіональні зв'язки харчової промисловості міста із сільськогосподарськими товаровиробниками, у т. ч. удосконалити транспортне сполучення між регіонами; удосконалити міжгалузеві зв'язки, що сприятиме інтенсифікації агропромислового виробництва взагалі та виробництва харчової продукції зокрема; докорінно оновити матеріально-технічну базу харчової промисловості у відповідності з новітніми досягненнями науки та технологій і вимогами світових стандартів; удосконалити таропакувальне господарство й створити нові прогресивні види тари, що дасть змогу вирішувати проблеми екологічного характеру, харчових технологій, ресурсозбереження та санітарно-гігієнічної якості готової продукції.

Інституціональний підхід до визначення найбільш прийнятних господарських форм міжгалузевої інтеграції особливо актуальний для країн пострадянського табору, оскільки за минулі двадцять років відбувся різкий і масштабний розрив інституціонально-господарських зв'язків у національній економіці та з партнерами близького зарубіжжя, були зруйновані усталені відносини підприємств з іншими організаціями і суб'єктами. Метою створення інтегрованих формувань є забезпечення рівних економічних умов учасникам процесу виробництва харчової продукції та узгодження розвитку всіх ланок агропродуктового ланцюга. Однак внаслідок зношеності матеріально-технічної бази і неповного завантаження переробних потужностей, обумовленого поставками сировини в недостатньому обсязі, ефективність переробки сільськогосподарської сировини в окремих регіонах знизилася. Вирішення зазначених проблем можливе на основі розробки інституціонально-господарських форм взаємовигідного співробітництва виробників та переробників сільськогосподарської сировини, їх функціонування як єдиної системи.

Враховуючи те, що в регіонах аграрної спеціалізації відсутні потужні промислові центри, розбудова харчової промисловості виступає фундаментом розширеного відтворення всього господарського комплексу даної групи регіонів. З огляду на це створення агропродовольчого кластера дасть змогу акумулювати лівову частку фінансових, людських і матеріальних ресурсів регіонів аграрної спеціалізації, виступатиме структуроутворюючим елементом усієї виробничої сфери та забезпечуватиме ефективність функціонування суміжних галузей.

Формування кластерних структур на базі підприємств харчової промисловості спрямоване на ліквідацію існуючих інституціональних розривів, які мають місце у відносинах між виробниками сільськогосподарської продукції та переробними підприємствами. Вхідження до кластера виробників сільськогосподарської продукції, фінансово-кредитних установ, органів державного управління й місцевого самоврядування, науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів створить передумови для впровадження системи трансфертних цін, пільгового кредитування виробників та переробників сільськогосподарської продукції, впровадження передових технологій щодо переробки відходів сільськогосподарського виробництва і підприємств харчової промисловості.

Кластер – це добровільне об'єднання, яке дозволяє забезпечити відносини довіри між основними учасниками агропродуктового ланцюга й уникати проявів опортуністичної поведінки як виробників, так

і переробників сільськогосподарської продукції. Умови відносин між основними учасниками кластерного утворення дадуть можливість звести до мінімуму участь посередницьких структур, які на даний момент найбільшою мірою сприяють незбалансованості продовольчого ринку та ціновому диспаритету. Наявність фінансово-кредитної структури в межах кластера дасть змогу кредитувати виробників і переробників сільськогосподарської продукції за прийнятними для них ставками, оскільки й ці суб'єкти господарської діяльності, а також їх працівники виступатимуть клієнтами даної фінансово-кредитної установи, яка є учасником кластера. Участь у кластерному утворенні органів місцевого самоврядування та державного управління дасть можливість пріоритети розвитку підприємств харчової промисловості (ядра кластера) узгоджувати з пріоритетами розвитку територій і необхідністю розбудови соціальної інфраструктури. Термін окупності інвестиційних проектів в агропродовольчій сфері значно менший, ніж у галузях важкої індустрії, що робить агропродовольчу сферу інвестиційно привабливим сегментом національного господарства, а формування кластерних утворень сприятиме трансформуванню потенційно високої інвестиційної привабливості в реальне нарощення припливу інвестицій.

Створення продовольчих кластерів має забезпечити: переробні підприємства висококваліфікованими кадрами; формування інтегровано інтегрованих виробництв; підтримку селекційно-генетичної справи в рослинництві й тваринництві, регіональне інвестиційно привабливе середовище й дієві механізми залучення коштів під модернізацію всієї агропродовольчої сфери [1].

Інституціональні та структурні перетворення в національній економіці в період переходу до ринкової економіки призвели до становлення й бурхливого розвитку в корпоративному секторі економіки компаній холдингового типу, в тому числі холдингів в агропродовольчому комплексі. Це пов'язано з їх незаперечними перевагами, які виявляються у здатності концентрації капіталу та інших виробничих активів, у можливості реалізації комплексного підходу до розвитку промислового апарату й будівництва нових промислових об'єктів, а також у використанні трансфертних цін, що є суттєвою передумовою зниження витрат виробництва, підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності.

На сьогодні агропродовольчі холдинги роблять суттєвий внесок у розвиток харчової промисловості, сприяють підтримці міцних технологічних і господарських зв'язків між підприємствами, забезпечують вихід на світовий ринок. Разом з тим стрімкий розвиток ринкових відносин породив ряд проблем у їхній діяльності. Найбільш гостра з них виявляється в посиленні конкурентної боротьби за обмежені ресурси й ринки збуту. Ситуація значно ускладнилася в результаті фінансово-економічної кризи, негативні економічні наслідки якої призвели до спаду промислового виробництва, збільшення перешкод у реалізації продукції та зниження ресурсних можливостей виробничої діяльності.

Одним із найбільш вагомих гальмівних чинників розширеного відтворення потенціалу вітчизняної харчової промисловості є низька якість окремих видів сільськогосподарської сировини, як правило, тваринницького походження. Це пов'язано з тим, що в більшості регіонів у структурі виробництва сільськогосподарської продукції найбільшу питому вагу має продукція, вироблена особистими селянськими господарствами, які не мають належного техніко-технологічного й організаційного потенціалу для зберігання, транспортування й первинної переробки сільськогосподарської продукції. Вирішення цих завдань буде можливим, якщо особисті селянські господарства будуть об'єднуватися в кооперативи (обслуговуючі, збутові).

Активізація кооперативного руху з виробництва високоякісної сільськогосподарської сировини безпосередньо залежить від того, наскільки підприємства харчової промисловості будуть стимулювати процес створення збутових та обслуговуючих кооперативів. З цим значною мірою пов'язаний рівень конкурентоспроможності продукції, яку вони будуть виробляти й реалізовувати на місцевому, регіональному, національному та закордонному ринках. Найбільш

дієвою формою підтримки ініціатив щодо створення вказаних вище кооперативів стане надання прямої фінансової допомоги або ж спільне інвестування проектів розбудови матеріально-технічної бази зберігання та транспортування матеріальних ресурсів для підприємств харчової промисловості. Особисті селянські господарства на сьогодні не здатні повною мірою фінансувати створення потужних виробничо-технічних комплексів для зберігання, транспортування й первинної переробки сільськогосподарської сировини. Прискорити процес створення в найбільш депресивних сільських поселеннях збутових та обслуговуючих кооперативів як важливої передумови нарощення ресурсного потенціалу харчової промисловості стане можливим в умовах державно-приватного партнерства, де органи місцевої влади мотивуватимуть суб'єктів агропродовольчого бізнесу до формування кооперативних форм виробництва сільськогосподарської сировини.

Важливою передумовою соціально-економічного піднесення адміністративних районів є відновлення раніше зруйнованих підприємств з переробки молока та іншої сільськогосподарської сировини, які були для даних територій запорукою підвищення рівня зайнятості та виробництва продукції з високою часткою доданої вартості. Вдале вирішення даного завдання пов'язане зі створенням асоціацій виробників сільськогосподарської продукції, що дозволить знизити транспортні витрати, форсувати підвищення рівня капіталізації суб'єктів агропродовольчого бізнесу та формувати надійні канали збуту сировини й готової продукції у всіх фазах агропродуктового ланцюга. Місцева влада має максимально спростити процедуру створення нових або відродження раніше демонтованих підприємств з переробки сільськогосподарської сировини, щоб стимулювати приплив інвестиційних ресурсів у даний сегмент регіонального господарського комплексу.

Вітчизняна харчова промисловість завжди відзначалася потенційно високим рівнем інвестиційної привабливості, оскільки тривалість терміну окупності авансованих інвестиційних ресурсів значно нижча, ніж в інших надзвичайно капіталомістких галузях. Враховуючи загострення глобальної продовольчої кризи, дефіцит екологічно безпечної сільськогосподарської сировини в окремих країнах світу, міжнародний транснаціональний капітал та потужні суб'єкти агропродовольчого бізнесу інших країн зацікавлені в інвестуванні індустрії виробництва сільськогосподарської продукції в нашій країні. Але при цьому така зацікавленість не має перерости в тотальну експансію на вітчизняний ринок, а трансформуватися у взаємовигідну співпрацю у формі спільних підприємств. Такі підприємства виступатимуть каналами передачі позитивного зарубіжного досвіду щодо впровадження продуктивних та процесових інновацій, пов'язаних з організацією виробництва продуктів харчування, і тим самим зміцнюватимуть позиції вітчизняних підприємств на конкурентних ринках продовольства.

Дієвим каталізатором зміцнення взаємовигідних зв'язків між посередніми виробниками сільськогосподарської продукції та підприємствами харчової промисловості є впорядкування інфраструктури продовольчого ринку. У сучасних умовах на більшості продовольчих ринків діє значна кількість посередників, які штучно завищують ціну сільськогосподарської сировини і тим самим створюють об'єктивні передумови для зростання цін вже на готову продукцію. Підвищення цін на значну кількість продуктів харчування поступово формує підґрунтя для нарощення соціальної напруженості в суспільстві, оскільки наслідки економічної кризи 2008 року призвели до різкого зниження доходів переважної більшості пересічних громадян. Щоб уникнути рецидивів наростання соціальних антагонізмів, необхідно чітко ідентифікувати перелік посередницьких структур на ринку продовольчих товарів з метою застосування інструментів державного регулювання щодо проявів необґрунтованого завищення цін на продовольчі товари.

Розбудова інститутів інфраструктури продовольчого ринку зумовлена необхідністю забезпечення потреб споживачів у продуктах харчування і сировині для переробки, потребою взаємодії продавців та покупців шляхом угод купівлі-продажу, необхідністю встановлення кількісних пропорцій у структурі попиту і пропозиції, потребою у виробництві інформації про споживчі вимоги якісного та кількісного

характеру, здійсненні розподілу продовольчих товарів між різними соціальними групами населення. Характерними рисами розбудови інститутів інфраструктури продовольчого ринку є те, що збільшуються розміри середніх підприємств галузі, посилюється спеціалізація переробних підприємств і розвиток диверсифікованих фірм, з'являються багатогалузеві компанії, активізуються процеси утворення конгломератів, злиття й купівлі діючих підприємств галузі. Важливим моментом є те, що з'являються та посилюють позиції транснаціональні харчові компанії, поширюються глобальні товарні марки, збільшуються іноземні інвестиції в харчову промисловість.

ВИСНОВКИ

Розширене відтворення потенціалу харчової промисловості є важливим фактором структурної перебудови господарських комплексів регіонів аграрної спеціалізації. Відновлення в більшості районних центрів підприємств з переробки сільськогосподарської сировини значною мірою вирішить проблему безробіття на великій кількості депресивних територій, прискорить розбудову інфраструктури продовольчого ринку та індустрії зберігання, транспортування й первинної переробки сільськогосподарської сировини. Враховуючи те, що в більшості регіонів аграрної спеціалізації має місце низький рівень концентрації вільних інвестиційних ресурсів, а залучення зовнішніх інвестицій є середньостроковою та довгостроковою перспективою, необхідно створювати такі інституціональні форми розвитку агропродовольчого бізнесу, які забезпечуватимуть узгодження інтересів державної та регіональної влади, місцевого населення та підприємницьких структур щодо збільшення обсягів виробництва продукції продовольства.

Досвід показує, що перспективними інституціональними формами розвитку харчової промисловості є асоціації товаровиробників сільськогосподарської продукції, агропромислові кластери, збутові та обслуговуючі кооперативи, структури холдингового типу. Агропромислові кластери доцільно створювати на найбільш депресивних територіях, де має місце низька підприємницька активність в напрямі нарощення обсягів виробництва харчових продуктів, де відсутні потенційні інвестори, що вимагає втручання органів влади та підвищення зацікавленості фінансово-кредитних установ у фінансуванні проектів розбудови матеріально-технічної бази агропродовольчого бізнесу.

Структури холдингового типу на базі підприємств харчової промисловості варто створювати на територіях підвищеної урбанізованості, щоб упередити завоювання ринків на цих територіях потужними іноземними виробниками. Однією з передумов збільшення рівня капіталізації продовольчого бізнесу та зростання рівня конкурентоспроможності харчових продуктів є підвищення якості сільськогосподарської сировини, оскільки основні виробники сільськогосподарської сировини у переважній більшості регіонів (особисті селянські господарства) не здатні забезпечити прийнятний рівень для зберігання, транспортування та первинної переробки сільськогосподарської сировини. Цього можна досягти шляхом створення на базі особистих селянських господарств збутових та обслуговуючих кооперативів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєва Н. К. Моделювання розвитку аграрних підприємств регіонального кластера сільськогосподарства / Н. К. Васильєва // *Агросвіт*. – 2012. – №8. – С. 11–14.
2. Дем'яненко С. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку / С. Дем'яненко // *Економіка України*. – 2009. – №12. – С. 50–61.
3. Крисанов Д. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, Л. Удова // *Економіка України*. – 2009. – №10. – С. 69–75.
4. Кропиво М. Ф. Особливості формування регіональних агропромислових кластерів / М. Ф. Кропиво, Д. І. Мазоренко, І. О. Белебега, В. В. Бакум // *Економіка АПК*. – 2008. – №10. – С. 7–15.
5. Мелешко М. І. Ринок зерна України: стан, проблеми, перспектива / М. І. Мелешко // *Економіка та держава*. – 2009. – №5. – С. 72–74.
6. Павленко О. М. Перспективи агропродовольчого виробництва в умовах формування зони вільної торгівлі Україна – ЄС / О. М. Павленко // *Вісник аграрної науки*. – 2009. – №4. – С. 71–73.
7. Скидан О. В. Проблеми інституціоналізації аграрної політики України / О. В. Скидан // *Агросвіт*. – 2010. – №16. – С. 2–7.
8. Шубравська О. В. Агропродовольчий сектор в умовах кризи: основні тенденції та виклики розвитку / О. В. Шубравська // *Економіка і прогнозування*. – 2009. – №3. – С. 99–110.